

Enkele opmerkelijke vondsten van *Hieracium sabaudum* L. s. str. op de Veluwe

Rense Haveman (Dienst Vastgoed Defensie, Postbus 47, 6700 AA Wageningen;
e-mail: rens.haveman@wur.nl)

Enkele opmerkelijke vondsten van *Hieracium sabaudum* L. s. str. op de Veluwe

Hieracium ondergeslacht *Hieracium* is grotendeels obligaat apomictisch en van dit ondergeslacht komen naar schatting ongeveer 110 soorten in Nederland voor. De soorten zoals die in de huidige Heukels' Flora van Nederland¹ worden onderscheiden komen overeen met de secties die in een aantal buitenlandse flora's binnen het geslacht onderscheiden worden. Van *Hieracium* sectie *Sabauda* (= *H. sabaudum* volgens Heukels' Flora) werden eerder 15 soorten voor ons land vermeld. In dit artikel wordt ingegaan op een voor ons land nieuwe soort uit deze sectie, te weten *H. sabaudum* s. str. Deze soort was wel bekend van de ons omringende landen. *Hieracium sabaudum* wordt beschreven en afgebeeld, gebaseerd op Nederlands materiaal en de vindplaatsen op de eluwe worden kort toegelicht.

Noteworthy occurrences of *Hieracium sabaudum* L. s. str. on the Veluwe

Hieracium subgenus *Hieracium* is largely apomictic and consists of approximately 110 species in the Netherlands. The species which are recognized in the most recent Dutch flora are consistent with the sections which are distinguished within the genus in the most recent overviews in neighboring countries. Within *Hieracium* section *Sabauda* (= *H. sabaudum* according to Heukels' Flora¹), 15 species are known to occur in the Netherlands. In this paper, a new species is presented for the Netherlands: *H. sabaudum* s. str. This species has already been known to occur in the surrounding countries. This paper provides a description and an illustration of the species based on Dutch material and a brief descriptions of its Dutch localities on the Veluwe (Province of Gelderland).

Inleiding

Van Soest is bij binnen- en buitenlandse botanici vooral bekend vanwege zijn werk aan Paardenbloemen (*Taraxacum* Weber). Hij beschreef tal van nieuwe Paardenbloemsoorten en publiceerde, samen met Hagendijk, Sterk en Zevenbergen, een omvattend overzicht over het apomictische geslacht *Taraxacum* in Flora Neerlandica.² Veel minder bekend is, dat hij, voordat hij aan *Taraxacum* begon, een revisie publiceerde van de Nederlandse Havikskruiden (*Hieracium*-soorten)³⁻⁷ op basis van het materiaal in diverse Nederlandse herbaria. *Hieracium* ondergeslacht *Hieracium* is grotendeels obligaat apomictisch en volgens Van Soest komen van dit ondergeslacht naar schatting ongeveer 110 soorten in Nederland voor. De soorten zoals die in de huidige Heukels' Flora van Nederland¹ worden onderscheiden komen overeen met de secties die in een aantal buitenlandse Flora's binnen het geslacht onderscheiden worden. Nadat Van Soest op Paardenbloemen was overgestapt, heeft hij nog slechts sporadisch over *Hieracium* L. gepubliceerd en dit bleef ook nog goeddeels beperkt tot buitenlandse soorten. Na de publicaties van Van Soest is het stil geworden rond de taxonomie en floristiek van Nederlandse Havikskruidsoorten,

om over bijvoorbeeld de ecologie en vegetatiekunde maar te zwijgen. In een eerder artikel in *Stratiotes* is al eens gewezen op het belang van het onderscheiden van de 'kleine soorten' binnen apomictische genera⁸, waaronder *Hieracium*. Over de taxonomie en de secties binnen *H.* subgenus *Hieracium* is onlangs in *Gorteria* een artikel verschenen.⁹

Aanleiding voor dit artikel is de vondst van *Hieracium sabaudum* L. s. str. op de Veluwe. *Hieracium* sect. *Sabauda* (Fr.) Arv.-Touv., waarvan volgens Van Soest 15 soorten in Nederland voorkomen, heeft haar van oudsher bekende zwaartepunt in het Zuid-Limburgs en Subcentreuroop district. Daarbuiten werden soorten van deze sectie slechts sporadisch aangetroffen in het Gelders, Kempens en Urbaan district.^{4 6} De opgaven bij Van Soest geven echter een te beperkt beeld van de verspreiding van de sectie in ons land, met name voor wat betreft het Kempens district. Cools¹⁰ noemt de groep voor maar liefst 90 uurhokken, terwijl Van Soest voor het Kempens floradistrict slechts twee vindplaatsen noemt!⁴ Dit zou kunnen wijzen op een recente uitbreiding, maar het is waarschijnlijker dat aan het begin van de vorige eeuw erg weinig naar *Hieracium* is gekeken in het Brabantse.

Toch lijkt sectie *Sabauda* op sommige plaatsen wel degelijk toe te nemen, met name in het midden van het land. Op de Utrechtse Heuvelrug en de zuidelijke helft van de Veluwe werden tussen 2002 en 2009 diverse nieuwe groeiplaatsen van Boshavikskruiden aangetroffen, ook op plaatsen die Van Soest goed bekend waren, zoals rond Doorwerth. Opmerkelijk genoeg gaat het in twee gevallen om de echte *Hieracium sabaudum* L. (synoniem: *H. perpropinquum* (Zahn) Druce¹¹), een soort die nog niet eerder in ons land was aangetroffen. Op 1 augustus 2007 werd *H. sabaudum* s. str. verzameld op Militair Luchtvaartterrein (MLT) Deelen (uurhok 189-451) en nog diezelfde dag werd dezelfde soort ook gevonden bij Eerbeek (uurhok 201-456; Fig. 1).

Kenmerken

Hieracium sabaudum (Fig. 2) is een typische vertegenwoordiger van *Hieracium* sectie *Sabauda*, met naar verhouding veel en dicht opeenstaande bladen en een zeer donker omwindsel; de omwindselblaadjes zijn stomp en hebben geen smalle lichtgekleurde rand, maar zijn vrijwel eenkleurig. Dit zijn tevens de kenmerken die deze sectie scheiden van *H.* sectie *Tridentata* (Fr.) Arv.-Touv. Ten opzichte van de overige soorten van sectie *Sabauda* is *H. sabaudum* goed te herkennen aan de combinatie van lang behaarde omwindselblaadjes en bloemsteeltjes en nauwelijks getande, lancetvormige, naar de bladvoet versmalde onderste bladen. Hoger aan de stengel zijn de bladen korter en in verhouding breder, met een afgeronde voet; bovendien zijn de bovenste bladen meestal sterker gezaagd-getand dan de onderste. De bladen zijn van boven vrijwel kaal, maar aan de onderzijde opvallend behaard, vooral op de hoofdnerf en de bladrand. De bloeiwijze, die meestal ongeveer een derde van de totale hoogte inneemt, is tuilvormig, waarbij de bovenste takken als een oneigenlijk scherm bij elkaar staan, en heeft vaak lange takken die lager op de stengel staan ingeplant; door dit laatste heeft de (bijna) bloeiende plant een bezemvormig uiterlijk. Soms is de stengel in het onderste deel bijna wollig behaard.

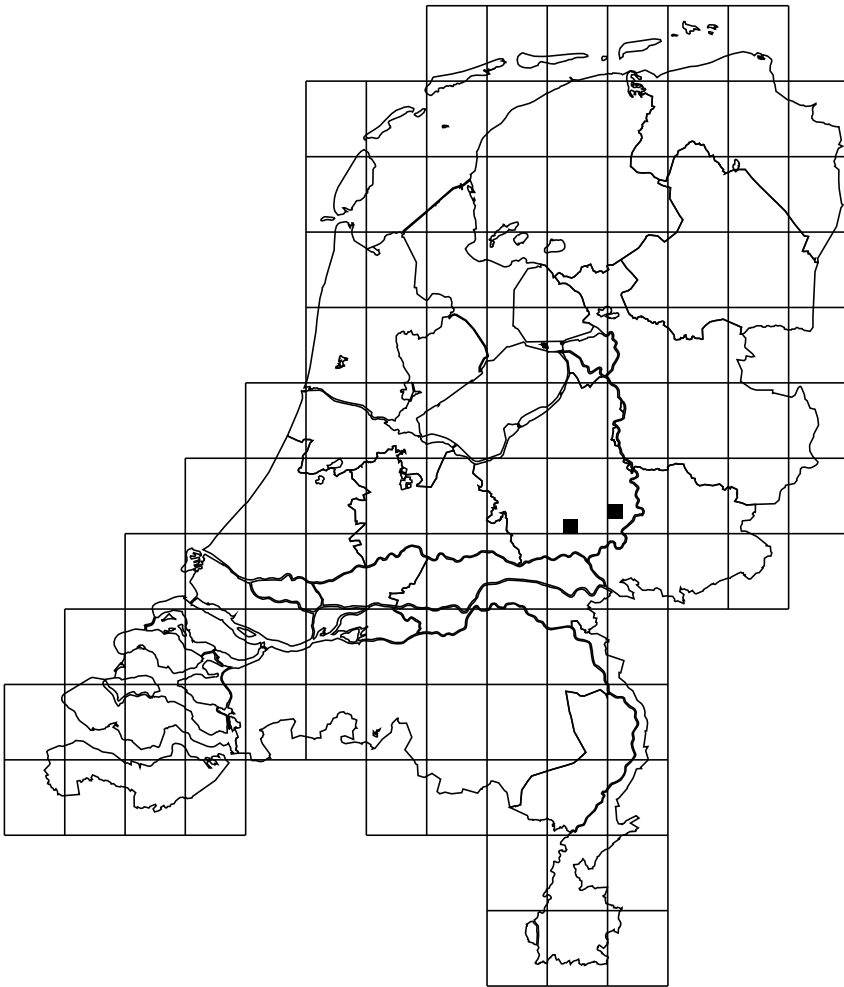

Fig. 1. De twee ontdekte vindplaatsen van *Hieracium sabaudum* L. (s. str.) in Nederland.

Andere Nederlandse soorten uit *Hieracium* sect. *Sabauda* met lang behaarde omwindsels zijn *H. obliquum*, *H. occitanicum*, *H. pseudograndidentatum*, *H. fruticetorum* en *H. scabiosum*. Deze soorten verschillen alle van *H. sabaudum*, doordat het aantal klieren op het omwindsel het aantal haren overstijgt.¹² Bij *H. scabiosum* en *H. fruticetorum* zijn de middelste en bovenste bladen aan de voet bovendien versmald en niet afgerond. De algemeenste soorten van sectie *Sabauda* in Nederland, *H. nemorivagum* en *H. eminens*, hebben slechts af en toe een enkele korte haar op het omwindsel. Bovendien verschillen deze soorten sterk van *H. sabaudum* in habitus: *H. nemorivagum* heeft een veel kleinere bloeiwijze en *H. eminens* heeft veel sterker getande en bredere bladen.

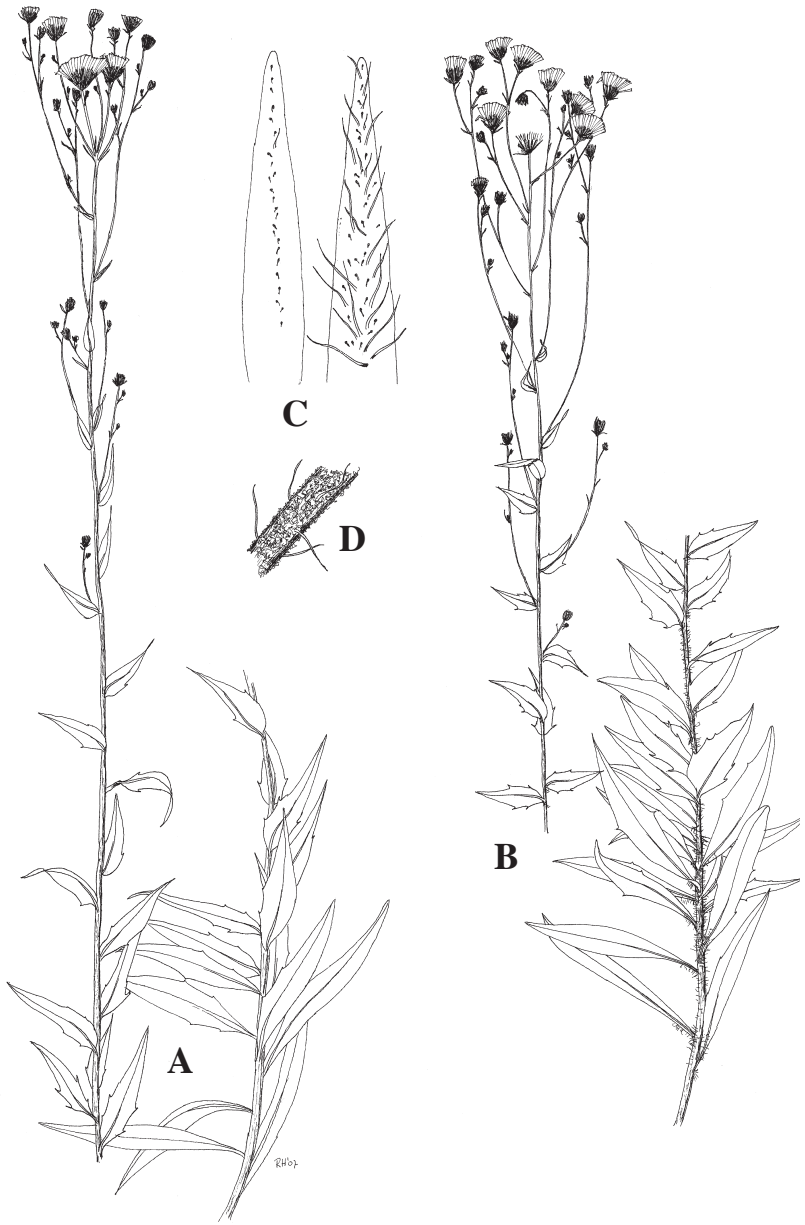

Fig. 2. *Hieracium sabaudum* L. s. str.: A, B. habitus; C. binnenste omwindselblaadje, D. buitenste omwindselblaadje, E. bloemsteeltje. Tekening A is gemaakt naar een plant van Deelen; C, D, E betreffen een plant van Eerbeek. Tekeningen: Rense Haveman.

De verspreiding buiten Nederland

Door de nomenclatorische en taxonomische verwarring en het ontbreken van recent onderzoek is het verspreidingsgebied van veel apomictische soorten niet goed bekend. Dezelfde apomictische soort wordt in verschillende landen vaak onder verschillende namen opgenomen in (oudere) literatuur, en het is onduidelijk of planten met de zelfde naam inderdaad het zelfde taxon betreffen. Uitwisseling van materiaal tussen onderzoekers uit verschillende landen en gezamenlijke excursies hebben voor het eveneens taxonomisch complexe geslacht *Rubus* allerlei ‘probleemgevallen’ uit de wereld geholpen. Een voorbeeld is *Rubus canduliger* Bijlsma & Haveman, die in de Nederlandse literatuur jarenlang als *R. grabowskii* Weihe te boek stond.¹³ Tijdens gezamenlijke excursies met Duitse batologen bleek echter dat deze naam ten onrechte werd toegepast op de Nederlandse planten van de Veluwezoom en dat deze Nederlandse planten tot een nieuwe, toen nog onbeschreven soort gerekend moesten worden.¹⁴ Door onderzoek in eigen land, internationale contacten en omvattende (landelijke en internationale) overzichten^{15 16} is het verspreidingsgebied van de meeste Nederlandse *Rubus*-soorten nu goed bekend.

Voor de *Hieracium*-soorten is dit allemaal lastiger: al meer dan 70 jaar is geen systematisch onderzoek meer gedaan naar de Havikskruiden in Nederland. Grote overzichten zijn slechts spaarzaam en deels slechts pas voorhanden en bovendien worden in de literatuur verschillende taxonomische systemen gehanteerd, waardoor het eenduidige gebruik van namen op zijn minst twijfelachtig is (zie hiervoor het eerder genoemde artikel in *Gorteria*⁹). Het verspreidingsgebied van *H. sabaudum* s. str. is daardoor moeilijk te achterhalen en dit wordt nog eens versterkt doordat de naam niet alleen voor *H. sabaudum* s. str. wordt gebruikt, maar ook als verzamelnaam voor een deel van, of zelfs alle soorten in de sectie (dus als *H. sabaudum* s. l.). Hiermee wordt duidelijk, dat literatuuropgaven met betrekking tot de verspreiding van *Hieracium*-soorten altijd met enige voorzichtigheid behandeld dienen te worden.

Zahn¹² vermeldt *Hieracium sabaudum* s. str. (als *H. sabaudum* subsp. *sabaudum*) voor Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland, Noord-Italië, Servië en Griekenland. Volgens Sell & Murrell¹⁷ is *H. sabaudum* s. str. de algemeenste soort van sectie *Sabauda*, die in heel Groot-Brittannië en Ierland voorkomt. *Hieracium perpropinquum*, door Sell & Murrell¹⁷ als synoniem van *H. sabaudum* s. str. beschouwd, wordt door Zahn opgegeven (als *H. sabaudum* subsp. *sedunense* var. *perpropinquum*) voor Midden-Frankrijk tot België en Zuid-Engeland. Schou¹⁸ vermeldt *H. perpropinquum* ook voor Denemarken. Verspreidingskaartjes van beide soorten zijn te raadplegen via de database van Euro+Med Plantbase op internet¹⁹; in deze database worden ook Spanje en Turkije genoemd voor *H. sabaudum* s. str. Samengevat is *H. sabaudum* s. str. een Midditerraan-Atlantische, Midden-Europese soort, die in Noord- en Oost-Europa ontbreekt. Nederland past goed binnen het verspreidingsgebied, aangezien *H. sabaudum* eerder al in alle omringende landen (Engeland, België, Duitsland) was aangetroffen.

Tabel 1. Vegetatieopname met *Hieracium sabaudum* L. s. str. van de groeiplaats bij Eerbeek (opnamenummer Haveman 07-158). Zoom onder een zeer ijl scherm van *Pinus sylvestris* L. (Grove den). Datum: 1 augustus 2007; oppervlakte proefvlak: 6 m²; boomlaag (overhangend) 40%, 18 m; struiklaag 5%, 4 m; kruidlaag 30%, 10–60(–100) cm; moslaag < 1%.

Struiklaag	
<i>Quercus robur</i>	2a
Kruidlaag	
<i>Hieracium sabaudum</i>	+
<i>Deschampsia flexuosa</i>	3
<i>Agrostis capillaris</i>	1
<i>Mycelis muralis</i>	2a
<i>Hieracium aurantiacum</i>	+
<i>Rumex acetosella</i>	+
<i>Amelanchier lamarckii</i>	+
<i>Corylus avellana</i>	+
<i>Ilex aquifolium</i>	+
<i>Quercus robur</i>	+
<i>Rubus gratus</i>	+
Moslaag	
<i>Polytrichum formosum</i>	+

De vindplaatsen van *Hieracium sabaudum* op de Veluwe

Van de groeiplaats van *Hieracium sabaudum* bij Eerbeek (Veluwe) werd een vegetatieopname gemaakt (Tabel 1). De soort groeit hier onder een ijl scherm van *Pinus sylvestris* L. (Grove den) in een grazige, open zoombegroeiing waarin *Deschampsia flexuosa* (L.) Trin (Bochtige smele) domineert. De enige andere echte zoomplant naast *H. sabaudum* is *Mycelis muralis* (L.) Dum. (Muursla). Anders dan de andere soorten die hier met *H. sabaudum* samengroeien, komt *M. muralis* vooral voor op iets voedselrijkere standplaatsen. De vegetatie is te beschouwen als een goed, zij het enigszins soortenarm Melampyro pratensis-Hieracietum sabaudi.²⁰

Op MLT Deelen groeit *Hieracium sabaudum* in een grasland, zij het deels in de schaduw van een aangeplant bosje. Opvallend is de rode kleur van de bladen en stengels van de planten die in de zon groeien. Een dergelijke roodkleuring van de bladen en stengels van *H. sabaudum* is ook waargenomen in Engeland en Denemarken.^{11 18} Soorten waar deze Boshavikskruid-soort op MLT Deelen mee samen-groeit zijn *Agrostis capillaris* L. (Gewoon struisgras), *Festuca brevipila* R.Tracey (Hard zwenkgras), *Hypochaeris radicata* L. (Gewoon biggenkruid), *Centaurea jacea* L. (Knoopkruid) en *Trifolium pratense* L. (Rode klaver).

1. R. van der Meijden. 2005. Heukels' Flora van Nederland, ed. 23. Wolters-Noordhoff, Groningen.
2. A. Hagendijk, A.A. Sterk, J.L. van Soest & H.A. Zevenbergen. 1982. *Taraxacum* Wigg. In: F. Adema, J. Mennema, A.A. Sterk, E.J. Weeda, V. Westhoff, M.T.M. Willemse & H.C.D. de Wit, Flora Neerlandica. Flora van Nederland, deel IV, aflevering 9/10a/10b, 123. Compositae: *Taraxacum*. Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging, Amsterdam: 1–303.
3. J.L. van Soest. 1926. Het geslacht *Hieracium* in Nederland I. Nederlandsch Kruidkundig Archief 1925: 138–210.
4. J.L. van Soest. 1927. Het geslacht *Hieracium* in Nederland II. Nederlandsch Kruidkundig Archief 1926: 163–217.
5. J.L. van Soest. 1928. Het geslacht *Hieracium* in Nederland III. Nederlandsch Kruidkundig Archief 1927: 171.
6. J.L. van Soest. 1929. Het geslacht *Hieracium* in Nederland IV. Nederlandsch Kruidkundig Archief 1929: 103–141.
7. J.L. van Soest. 1934. Aanteekeningen over *Hieracium*. Nederlandsch Kruidkundig Archief 44: 296–303.
8. R. Haveman, J.H.J. Schaminée & E.J. Weeda. 2002. Apomicten: het belang van een genuanceerde taxonomie voor plantensociologisch onderzoek en natuurbeheer. *Stratiotes* 25: 3–25.
9. R. Haveman (in voorbereiding). Een nieuwe sleutel tot de secties van *Hieracium* L. subgenus *Hieracium*. *Gorteria* 34, 6.
10. J.M.A. Cools. 1989. Atlas van de Noordbrabantse flora. Stichting Uitgeverij KNNV, Utrecht.
11. P. Sell & G. Murrell. 1996. Flora of Great Britain and Ireland. 5. *Butomaceae* – *Orchidaceae*. Cambridge University Press, Cambridge.
12. K.H. Zahn. 1935. *Hieracium*. In: P. Ascherson, P. Graebner & P. Graebner fil., Synopsis der mitteleuropäischen Flora 12, 2: 1–790. Verlag von Gebrüder Borntraeger, Leipzig.
13. A. van de Beek. 1974. Die Bromberen des geldrischen Distriktes innerhalb die Flora der Niederlanden. Dissertatie Universiteit Utrecht, Tilburg.
14. R.-J. Bijlsma & R. Haveman. 2007. *Rubus canduliger* sp. nov., a new regional species from the Netherlands, with notes on the range structure and dynamics of brambles (*Rubus* L., Rosaceae). *Folia Geobotanica* 42: 315–329.
15. H.E. Weber. 1995. *Rubus* L. In: H.J. Conert, E.J. Jäger, J.W. Kadereit, W. Schultze-Motel, G. Wagenitz & H.E. Weber. *Gustav Hegi Illustrierte Flora von Mitteleuropa*. Band IV. Teil 2A. *Spermatophyta: Angiospermae: Dicotyledones 2*, 2: 284–595. Blackwell, Berlijn.
16. E.S. Edees & A. Newton. 1988. *Brambles of the British Isles*. The Ray Society, Londen.
17. P. Sell & G. Murrell. 2006. Flora of Great Britain and Ireland. 4. *Campanulaceae* – *Asteraceae*. Cambridge University Press, Cambridge.
18. J.C. Schou. 2001. Danmarks Høgeurter (*Hieracium*, *Pilosella*). AAU Reports 41. Aarhus Universitet, Aarhus.
19. Euro+Med PlantBase – The information resource for Euro-Mediterranean plant diversity. Zie de website www.emplantbase.org/home.html (bezoekt op 30 november 2007, hier geciteerd).
20. J. Dengler, M. Eisenberg & J. Schröder. 2006. Die grundwasserfernen Saumgesellschaften Nordostniedersachsens im europäischen Kontext – Teil I: Säume magerer Standorte (*Trifolium-Geranietaea sanguinei*). *Tuexenia* 26: 51–93.